

Susanne Kuehn

Livsstil og energiforbrug - analyseret med bourdieusk optik

Livsstil er i de senere år blevet et meget anvendt begreb inden for en række samfundsområder¹. Det gælder også for miljø- og energiforskning, hvor anvendelsen af begrebet i en række undersøgelser kan forekomme mere modepræget end analytisk begrundet. Det resulterer i mange tilfælde i meget banale og overfladiske betragtninger om energiforbrugets eller miljøspørgsmåls sociale sammenhænge. Spørgsmålet er derfor, hvilke nye indsigter et sociologisk og analytisk funderet livsstilsbegreb kan bidrage med inden for energi- og miljøområdet.

Livsstilsbegrebet har rødder tilbage i klassisk sociologi, hvor Weber (1946), Simmel (1908/1991) og Veblen (1899/1953) beskæftigede sig med livsstil ud fra hvert sit teoretiske udgangspunkt. Herefter var begrebet fraværende i sociologien i en lang årrække, men er vendt tilbage inden for de senere år. Det kan tilskrives forandringer i samfundsmæssige produktionsforhold, samt stigninger i det generelle velstandsniveau med øgede muligheder for forbrug. Således mener nogle sociologer, at betydningen af individets placering i produktionen er aftaget i efterkrigstiden og erstattet af sociale markeringer gennem forbrug. Det medfører en understregning af det kulturelle og sociale aspekt i konstruktionen af klasser i stedet for det økonomiske, og det har givet behov for et andet begreb til forståelse af social differentiering end klassebegrebet (Crompton 1993). Begrebet anvendes endvidere inden for analyser af konsumtionskultur, hvor det tilkender giver individualitet, tilkendegivelser af selvet og en stilistisk selvbevidsthed (Featherstone 1991). I en udbredt anvendelse af begrebet ligger således den antagelse, at livsstil er ændret fra at have været et relativt fast sæt af dispositioner, kulturel smag og fritidsaktiviteter, som afgrænsede sociale grupper i forhold til hinanden, til at livsstil nu formes mere aktivt af individet. Dermed er perspektivet på livsstil skiftet fra det klasse- eller netværksbaserede til en aktiv stilisering af livet, hvor sammenhæng og enhed forsvinder til fordel for en udforskning af flygtige erfaringer og æstetiske udtryk (Featherstone 1991).

Nogle tilsvarende antagelser kan også findes i teorier, som diskuterer livsstil i relation til forandringer i moderniteten og selvidentitet (Giddens 1994, 1996). Her antages det, at livsstil får en særlig betydning i det moderne sociale liv, fordi tradition har mistet sin betydning og dag-

liglivet konstant må rekonstrueres, bl.a. ud fra et samspil mellem det lokale og det globale. Det betyder en tvang til valg. Man følger ikke længere bestemte livsstile, fastlagt af sociale bånd og traditioner, men er tvunget til at vælge inden for en mangfoldighed af valgmuligheder (Beck 1992, 1997). Giddens ser livsstil som rutineret praksis, som kommer til udfoldelse i tøjvaner, spisevaner, handlemønstre m.m., og rutinerne er reflektivt åbne for forandring i relation til selvidentitetens mobile karakter (Giddens 1996:101). Han ser således livsstil som noget, der berører skabelsen og genskabelsen af selvidentiteten, og som drejer sig om beslutninger om, hvem man vil være.

Livsstil i energianalyser

Samtidig med den sociologiske genopdagelse af begrebet og de teoretiske diskussioner af dets indhold, er begrebet også blevet udbredt i hverdagssproget. Livsstil optræder således ofte i omtalen i medierne af forskellige fænomener som livsstilsbetingede, som rygning, overvægt, stress m.m. I denne anvendelse af begrebet er der ud over en betoning af stil-elementet også en understregning af individets fri valg af levevis. De senere års stigende anvendelse af begrebet inden for energi- og miljøanalyser skal måske ses i lyset af begge udviklingstendenser; såvel den nyere teoretiske interesse for begrebet, som den øgede brug af begrebet i samfundsdebatten generelt.

I løbet af de seneste årtier er miljøproblemer i stigende grad blevet opfattet som samfundsproblemer. Miljø- og energiombudet har ellers været domineret af en naturvidenskabelig tilgang, som har stræbt efter at måle og vurdere naturens tilstand. Den nye fokus på samfundsmæssige sammenhænge og årsager har betydet, at samfundsvidenskaben i stigende grad er begyndt at interessere sig for området, og et af nøglebegreberne i såvel

dansk som international forskning er livsstil (Lidskog et al. 1997). Flere mener, at det ikke er tilfældigt, at det er livsstilsforskningen, som vokser frem i disse år, og peger på flere forskellige faktorer, som medvirker til denne udvikling.

For det første er energi- og miljøområdet i disse år præget af en deregulerings- og decentraliseringsproces. Efter en årække med central miljøforvaltning er området blevet for komplekst og med for mange kilder til miljøproblemer til denne form for styring (Lidskog et al. 1997). Det har betydet en øget interesse for markedsorienterede løsninger frem for samfundsplanlægning (Hallin 1996). Lidskog et al. kalder denne forskydning fra administrativ regulering af store, enkeltstående "forurenere" til information og prissignaler til forbrugere og virksomheder for en overgang fra et teknokratisk system til et mobiliserende system. De vurderer det som positivt, at der er kommet mere opmærksomhed på hverdagslivets betydning for miljøet, men understreger samtidig at man skal passe på, at politikken ikke abdicerer (Lidskog et al. 1997:76).

I forlængelse af dette kan man pege på et andet udviklingstræk, nemlig at individet i stigende grad ses som forbruger. Det betyder, at individet kommer i centrum i forhold til de samfundsmæssige miljøproblemer og bliver pålagt et uforholdsmæssigt stort ansvar i stedet for, at fokuset rettes mod organisationer og politiske institutioner og de nødvendige forandringer herinden for (Lidskog et al. 1997). Det er en fare ved anvendelsen af livsstilsbegrebet, som også er blevet påpeget af Williams (1995) i forbindelse med sundhedsområdet. Han taler om faren for "victimblaming", hvor forestillinger om livsstil som frie, personlige, refleksive valg betyder, at individet pålægges for stort et ansvar for det, der samfundsmæssigt defineres som belastende

Susanne Kuehn
Cand. scient. soc.,
ph.d. i sociologi,
forskningsadjunkt
ved Sociologisk
Institut,
København
Universitet.

livsførelser (sundhed, ernæring, energi, miljø), hvorimod strukturelle forhold og de vilkår, som de objektive livsbetingelser sætter, ignoreres eller undervurderes.

Et tredje forhold, som kan forklare livsstilsbegrebets øgede anvendelse, er en erkendelse af enkle økonomiske forklaringsmodellers begrænsede forklaringsværdi. Den tidlige husholdningsorienterede energi- og miljøforskning viste, at vaner og handlingsmønstre er lige så vigtige som strukturelle og økonomiske forklaringer. Det pegede på behovet for et helhedsorienteret begreb, som kan analysere handlinger og holdninger (Hallin 1996).

Det sidste forhold, som skal nævnes, er ønsket om påvirkning og forandring. Gennem analyser af forskellige livsstile kan man afdække og synliggøre miljøbelastningen fra forskellig levevis, og dette antages af nogle at kunne bidrage til at bevidstgøre og motivere husholdninger til forandring (Hallin 1996). Her er markedsføringstankegangen meget central, og i flere energianalyser ses livsstilsbegrebet anvendt som segmenteringsværktøj med henblik på at kunne informere forskellige husholdningstyper mere præcist om muligheden for energi- besparelser (Pedersen & Broegaard 1997;

Olsson et al. 1991; Berge & Nondal 1994).

Alt i alt er anvendelsen af livsstilsbegrebet inden for energianalyser præget af en manglende konsensus omkring begrebets indhold, og dette forhold gør sig sikkert også gældende inden for andre områder som f. eks. sundhed. Dertil kommer, at begrebet ofte anvendes som et rent empirisk begreb med ringe teoretisk fundering. Lindén (1994) skelner mellem et livsstilsbegreb, som dannes på baggrund af empirisk forskning og et teoretisk funderet begreb, som siden anvendes til empirisk forskning. De to begreber giver i den empiriske tolkning anledning til forskellig slags forståelse af menneskelige handlinger. En livsstilstypologi, som er identificeret gennem analysen af et empirisk materiale, er ofte knyttet direkte til undersøgelsens empiriske formål og ikke til en ambition om at beskrive mere generelle livstile. Det betyder, at denne typologi snarere sætter etiketter på mennesker end analyserer mere grundlæggende og dybt forankrede handlingsmønstre (Linden 1994:147).

Livsstil som et analytisk, kollektivt begreb

På baggrund af denne kritik af en udbredt anvendelse af livsstilsbegrebet² har jeg analyseret sammenhængen mellem livsstil og energiforbrug med udgangspunkt i Pierre Bourdieus livsstilsbegreb³. Analysen bygger på en kvalitativ undersøgelse af 7 familiers samlede direkte energiforbrug - det vil sige el, varme og transport. Interviewene er tematiseret ud fra følgende emner: familiær baggrund, hverdagslivet konkret, livsstils-kampen, ønsker og fremtidsplaner samt energi. I udvælgelsen af interviewpersoner blev der tilstræbt en variation, hvad angår alder og kapital, både m.h.t. sammensætning (kulturel/økonomisk) og den samlede mængde. Set i relation til den tidligere nævnte udvikling af begrebet inden

for sociologisk teori, kan Bourdieus begreb betegnes som et kollektivt begreb, der lægger stor vægt på forhold som socialt tilhør, afgrænsning, hvilket også lå i Webers anvendelse af begrebet, samtidigt med, at det understreger de strukturelle betingelser. I Bourdieus forståelse er de sociale strukturer, herunder ikke mindst magt- og dominansforhold, ret stabile. Den forståelse er i modsætning til flere af de tidligere nævnte nyere sociologiske forståelser af livsstil.

Når man skal anvende Bourdieus begreber til at analysere sammenhængen mellem livsstil og energiforbrug, er der en række begreber, som er gensidigt afhængige og nødvendige for at komme frem til en bestemmelse af livsstilens indhold og betydning. Livsstilens indhold, som i mange andre livsstilsforståelser er opdelt i fænomener som "værdier", "normer", "holdninger" og "adfærd" m.m. (bl.a. Miegel 1990; Johansson & Miegel 1992; Mitchell 1983) er hos Bourdieu samlet i habitusbegrebet. Samtidigt er habitusbegrebet tæt forbundet med begreberne "kapital", "felt" samt "socialt rum". Dertil kommer, at habitusbegrebet er et centralt element i en handlingsteori, idet habitus og den praktik, den giver anledning til, er uadskillelige fænomener. Det betyder, at det er nødvendigt at medtage disse begreber i analysen af livsstilens betydning for energiforbruget.

Når man arbejder med Bourdieus begreber lægger det op til en dobbeltfokuseret analyse. Det betyder for det første en fokus på de objektive, strukturelle vilkår for individets liv, det vil sige den i vores samfund ulige samfundsmæssige fordeling af forskellige former for ressourcer, f.eks. indtægt og uddannelse, hos Bourdieu benævnt økonomisk og kulturel kapital. For det andet betyder det en fokus på de subjektive forståelser og tolkninger af den sociale verden og de handlinger, det giver ophav til.

Habitus

Habitus er det centrale begreb i en forståelse af livsstil, der bygger på Bourdieus tilgang. I dette begreb er den dobbelte fokus helt central, fordi begrebet indeholder såvel de objektive vilkår, som individet har mødt gennem opvæksten og møder i nutiden, de begrænsninger, det sætter på vedkommendes udfoldelsesmuligheder, som individets håndtering og forvaltning af de objektive eksistensbetingelser. Habitus er grundlaget for vores måde at opfatte, tolke og handle i den sociale verden. Habitus er med andre ord det, der gør os i stand til at orientere os, og til at gøre omverdenen og vores egne handlinger meningsfulde. Der er tale om dybtliggende og varige strukturer, som bringes i aktion uden for bevidsthedens og diskursens rækkevidde. Habitus er såvel struktureret som strukturerende. Det vil sige, at det er struktureret af de objektive eksistensvilkår, samtidigt med at det gennem fortolkninger og handlinger også virker aktivt tilbage på disse strukturer og er med til at forandre dem. Overordnet kan de objektive eksistensvilkår bestemmes som afstanden til nødvendighed, hvorved Bourdieu etablerer to poler; den ene pol er kendetegnet ved smagen for luksus eller frihed og den anden ved smagen for nødvendighed.

Eksistensbetingelserne inkorporeres i habitus og kommer til udtryk som dispositioner. Dispositionerne skaber meningsfulde praktiker og meningsgivende perceptioner. Der er tale om et system af dispositioner, som kan bruges og overføres til alle mulige områder af tilværelsen. Dermed skabes en sammenhæng i de mange forskellige perceptioner og handlinger i en kompleks og mangefaceteret verden. Der er så at sige tale om et socialt DNA, som udfører en systematisk, universel og ubevidst overførelse af perceptioner og praktiker. Dermed opstår en systematik i individets måde at handle og

tolke på inden for vidt forskellige områder, hvilket klart kommer til udtryk i den systematiske livsførelse, livsstil er udtryk for.

Et andet forhold ved habitus' måde at fungere på, som er centralt for forståelsen af livsstil, er, at det er et klassifikationsskema, hvorefter vi klassificerer andre og os selv; agenter klassificerer sig selv og eksponerer sig til andres klassifikation, når de i overensstemmelse med deres smag vælger forskellige kendetegn (tøj, madvarer, feriemål, sportsgren etc.) (Bourdieu 1989:19). Disse klassifikationsmekanismer er meget centrale for konstruktionen af den sociale verden. Bourdieu understreger, at agenterne er aktive deltagere i et konstruktionsarbejde. De er ikke bare passive modtagere af de sociale omgivelser. Det er imidlertid vigtigt at være opmærksom på, at klassifikationssystemerne er en praktisk beherskelse.

Bourdieu (1990) pointerer også det skabende, generative aspekt ved habitus, og siger, at uden det kunne han blot have talt om "vaner". I det generative ligger derfor et element af kreativitet. Dermed er der tale om et åbent system, bestående af muligheder og potentialer. Der er imidlertid ikke tale om totalt frie rammer for det skabende og kreative, men om et råderum inden for nogle bestemte grænser, som er sat af de objektive eksistensvilkår, som igen og igen er inde og sætte sit fingeraftryk på handlinger og perceptioner. Inkorporeringen af de objektive eksistensbetingelser betyder en nøje tilpasning til de objektive livsbetingelser, som individet med stor sandsynlighed skal eksistere under. Det betyder, at de forventninger, individet har til sine aktuelle muligheder, sin hverdag og fremtid stemmer overens med de livschancer, som objektivt kan opstilles. De mest usandsynlige praktiker, dem der aldrig vil lykkes i den givne klassestruktur, er

udelukket som utænelige ved en slags umiddelbar underlæggelse af den herskende orden. Man afviser det, der samfundsmæssigt nægtes en, og vil til gengæld det uundgåelige. Det betyder alt andet lige, at der er objektive og i sidste ende subjektive begrænsninger for de frie valg, agenten foretager med baggrund i habitus. De objektive eksistensvilkår har sat faste rammer for det repertoire, som praktiker og perceptioner kan udføres indenfor. På samme tid er det utal af praktiker, som habitus kan generere, uforudsigelige og alligevel begrænsede i deres diversitet. Heri ligger en væsentlig forskel til de teorier, som ser livsstil som meget foranderligt. Der er sat objektive begrænsninger på de forbrugsvalg, som individer foretager. Det betyder dog ikke, at der ikke er tale om bestandige skift i forbrug, hvilket jeg skal komme tilbage til, men det må ses som overfladefænomener, og ikke forandringer i livsstile.

Endnu et aspekt ved habitus, som er væsentligt i anvendelsen af begrebet til at forstå et fænomen som energiforbrug, er, at habitus også er en kropsliggørelse af livsbetingelserne, og Bourdieu taler om, at de bliver til anden natur. Den kropsliggjorte habitus ses for det første i kropsholdning, måden at føre sig frem, spise, tale etc. Og dette indgår i andres tolkninger af agentens sociale position. Men der er også tale om, at dispositionerne er kropsliggjorte, og det betyder, at vores måde at opfatte og forholde os til den sociale verden går gennem kroppen. Det er et centralt forhold i den træghed, som ligger i habitus, og som er så omstridt og meget diskuteret ved begrebet (se f.eks. Jenkins 1992; Garnham 1993; Williams 1995). Men denne træghed giver væsentlige indsigter i forståelsen af energiforbrug. Det betyder, at måden at opfatte verden på vanskeligt lader sig forandre, og man skal ikke forvente, at en informationskampagne gør den store forskel for,

hvordan folk lever deres liv, og iøvrigt mener, det bør leves.

De tidlige erfaringer, som møder en i opvæksten er meget afgørende for dannelsen af habitus (Bourdieu 1990:54), men der bygges så at sige ovenpå hele livet. I familien møder barnet de objektive vilkår, som samfundsstrukturene sætter for familiens liv. Det drejer sig om økonomien i hjemmet, forbrugsmåder, konsarbejdsdeling, forældre-barn-relationer etc. De familiære manifestationer af de objektive livsbetingelser skaber således habitus, som er grundlaget for perception og vurdering af al efterfølgende erfaring. En anden grund til, at de tidlige in-put til dannelsen af habitus bliver så vigtige er, at habitus har en tendens til at forsvare sig mod forandringer og søge at sikre sin bestandighed. Det sker gennem udvælgelse af information og en afvisning af det, som kunne sætte spørgsmålstegn ved de hidtidigt akkumulerede erfaringer. Det, der ikke passer ind i agentens konstruktion af den sociale verden, søges således undgået. Og omvendt har de valg, agenten foretager med baggrund i habitus, en tendens til at foretrække erfaringer, som forstærker de dispositioner og perceptioner, som habitus genererer. Det betyder f.eks. at man afviser information om energiforbrug, som kunne udfordre det eksisterende verdensbillede. Den generelle opfattelse af energiforbrug, som jeg mødte i undersøgelsen var, at man selv oplevede at have et rimeligt forbrug, at flere tilkendegav, at de havde tilstrækkelig information "man ved godt at man skal huske at slukke for vandet, når man børster tænder, og slukke lyset efter sig". Selvpfattelsen af at have et rimeligt energiforbrug betød også, at man ikke mente at kunne spare yderligere. Det måtte de andre gøre. Det betyder, at der ligger store samfundsmæssige udfordringer i at etablere en forståelse af energiforbrug som mere end lys og varme,

samt ikke mindst en forståelse af den globale, miljømæssige problemstilling.

Habitusbegrebet gør, at man kan forklare, hvorfor mennesker handler, som de gør, og gør det fornuftige, rigtige og passende i langt de fleste situationer, uden at de skal opfattes som rationelle. Der er i stedet tale om "praktisk logik". Det betyder også, at de handlinger som udefra betraget virker modsætningsfyldte har en subjektiv mening og logik. I mange energi- og miljøstudier anføres gang på gang, at der er et gab mellem det, respondenterne siger, og det, de gør (se f.eks. Jensen 1997; Pedersen & Broegaard 1997). Denne diskrepans påpeges også inden for andre områder, hvor der er en samfundsmæssig interesse i at forandre folks levevis, f.eks. sundhedsområdet (Williams 1995). Set i relation til energiforbruget kan habitusbegrebet gøre det forståeligt, hvorfor nogle f.eks. sparer meget på visse former for energi, lyset og varmen, samtidigt med, at de bruger masser af benzin, eller hvorfor nogle begrunder det at spare energi med, at det er dyrt. Objektivt set har energipriserne i dag det samme niveau, som før 1. energikrise, og som det ind imellem fremføres i den samfundsmæssige miljødebat, burde 1 liter benzin koste ca. 12 kr., hvis den skulle følge med prisstigningerne i kollektiv transport. For begge eksemplers vedkommende kan man se sådanne handlinger og perceptioner som den subjektive tilegnelse af tidligere tiders eksistensvilkår. Habitus er så at sige fortiden repræsenteret i nutiden. Gennem habitus er indlejret nogle sparepraktiker, som stammer fra en tid, hvor energi var en knap og dyr ressource i langt de fleste hjem. Adskillige af mine interviewpersoner fortalte om det, man kan kalde reflekser med at slukke lyset efter sig, og lukke døren. Reflekserne stammer fra en tid, hvor energiforbrug var "en pære i loftet og en kakkelovn i hjørnet". Der er imidler-

tid kommet mange andre energiforbrugsområder til, både i huset og i forbindelse med transport, som habitus måske ikke umiddelbart genererer sparepraktiker omkring. Det kan forklare, hvorfor den samme person kan være meget sparsom melig på visse områder af familiens energiforbrug - lys og varme, mens andre er helt upåagtede - typisk transport, og ikke sætter det i forbindelse med hinanden. Man sparer på nogle marginale områder i det samlede energiregnskab, mens de tunge poster overses, hvilket nok er et udtalt fænomen. Tilsvarende kan argumentet om at spare energi af økonomiske grunde forstås ud fra tidligere tiders objektive eksistensvilkårs nedlejring i habitus. Et gennemsnitligt energiforbrug i dag, kan for de færreste familier være en vægtig post på husholdningsbudgettet, men i undersøgelsen mødte jeg stort set kun det økonomiske argument som begrundelse for at spare på energien.

Feltbegrebet

Habitusbegrebet er tæt knyttet til feltbegrebet. Det moderne samfund er kendetegnet ved opdeling i en række felter, som hver for sig fungerer autonomt. Habitus og felt er gensidigt afhængige, idet habitus altid fungerer i relation til et felt, og idet feltet kun kan fungere, hvis der er agenter med givne habitus'er tilstede. Deres habitus bidrager til at konstruere feltet som en verden, der giver mening, og som har værdier, det er værd at stræbe efter. De enkelte felter har et bestemt genstandsområde, og logikken inden for det pågældende felt bestemmer, hvilke egenskaber som har værdi. Hvert felt forudsætter og stimulerer en bestemt form for interesse, en specifik "illusio", i form af en underforstået anerkendelse af de værdier, som står på højkant i spillet (Bourdieu 1996:132 ff). En anden forudsætning for tilstedeværelse i et felt er en praktisk beherskelse af de regler, som styrer feltet

(Bourdieu & Wacquant 1996:103). I ethvert felt foregår en kamp om magten, og felterne er præget af konflikter. Dels om definitionen af, hvem der hører til i feltet, dels om definitionen af mål. Bourdieu foretager en overordnet opdeling af felter i produktionsfelter og konsumptionsfelter, og det er analysen af de kampe, som udspiller sig i konsumptionsfeltet, som umiddelbart er relevant for en analyse af energiforbrug og livsstil. Konsumptionsfelterne er vigtige i kampen for social identitet og behovet for at udtrykke sociale forskelle. Bourdieu taler om en række felter, som biler, feriesteder, design og boligindretning, som hver især fungerer som et system af forskelle. Det er imidlertid også relevant at se på den dynamik, som foregår mellem produktionsfeltet og konsumptionsfeltet som udbudet og efterspørgslen af varer, idet det indikerer, hvordan den uophørlige kamp på nye produkter foregår. Den symbolske kamp og dens resultater i form af bestemte og skiftende forbrugsmønstre har stor betydning for energiforbruget. Dels i direkte form som konsumtion af bestemte boliger med en given bestand af energiforbrugende apparater, af biler, ferierejser m.m. Men også i form af det væsentlige indirekte energiforbrug, som ligger i det øvrige forbrug, og som ofte er overset, f.eks. tøj, boligindretning og mad.

Jeg mener ikke, at man kan tale om et egentligt "energikonsumptionsfelt", idet det er ikke muligt at identificere et autonomt felt, hvor agenterne deltager med en specifik interesse eller "illusio" for energiforbrug. Energiforbrug er i stedet en direkte eller indirekte konsekvens af deltagelse i andre konsumptionsfelter. Det kan også underbygge min antagelse om, at energiforbrug for langt de fleste er et ureflekteret element af hverdagslivet (Kuehn 1999:165-66).

Socialt rum

Endnu et begreb, som er relevant i en livsstilsanalyse, er begrebet socialt rum. Det retter sig mere direkte mod forståelse af livsstil som kollektivt begreb og elementerne social identitet, tilhørsforhold og afgrænsning. Det sidste ser Bourdieu som mere central for social identitet i det moderne samfund i dag, end tilhørsforhold, som var mere centralt tidligere, hvilket Weber anførte (Bourdieu 1995:38, Turner 1988). Det sociale rum er konstrueret til at vise positioner, forskelle og afstande. Det sociale rum definerer nærhed og lighed, distance og uforenelighed. Agenterne eller grupperne fordeler sig i rummet ud fra den position, de indtager i relation til de mest fundamentale differentieringsprincipper i det moderne, differentierede samfund; økonomisk og kulturel kapital (Bourdieu 1987). Det vil for det første sige den samlede kapitalmængde, for det andet dens sammensætning, og endelig har livsbanen også betydning. Dette skaber opdelingen i hovedklasser og klassefraktioner. De objektive afstande i det sociale rum har en tendens til at reproducere sig i den subjektive erfaring med afstand og fremmedhed, hvilket forbindes med aversion og manglende forståelse. Nærhed i rummet opleves som en mere eller mindre bevidst følelse af samhørighed. I det sociale rum udspilles en symbolsk kamp mellem klasser og klassefraktioner om herredømmet til at skabe og påtvinge andre den legitime opfattelse af, hvordan verden ser ud (Bourdieu 1985). Det er således kampe om betydninger og sociale klassifikationer. Individets opfattelse af det sociale rum afhænger af deres position inden for det, og deres ønske om at ændre det eller bevare det. Der foregår ligeledes en symbolsk kamp om at bibeholde og forbedre sin position i det sociale rum. De sociale klasser holder hinanden i skak, og en classes tiltag til at forbedre sin situation

bliver mødt med modforholdsregler fra den modsatte klasse, som har en interesse i at bevare status quo. Kampen om positioner betyder, at grupperne kun kan bevare deres position ved kontinuerligt at forsøge at distancere sig fra dem lige bagved eller under i det sociale rum. Det gøres især ved at efterstræbe det, som gruppen lige foran har (Bourdieu 1984: 161). Der foregår en dialektisk kamp mellem opklasseringer og nedklasseringer i det sociale rum. Forudsætningen for denne proces er, at alle grupper efterstræber de samme goder, og anerkender dem som efterstræbelsesværdige. Det er de goder, som er angivet af den dominerende gruppe og er uopnåelige for andre. De er uopnåelige i og med, de mister deres symbolske betydning, hvis de bliver tilgængelige for de lavere grupper. Det medfører det paradoks, at den sociale orden oprettholdes gennem en uophørlig forandring i besiddelser. At den sociale orden oprettholdes skyldes også det fænomen, Bourdieu kalder "méconnaissance". Det betyder, at sociale forhold ikke opfattes i deres objektive betydning, men er præget af en forskudt opfattelse af fænomenerne som naturlige.

Begrebet om socialt rum kan bidrage til flere forståelser omkring energiforbrug. For det første at positionen i det sociale rum påvirker perspektivet på verden, og dermed også opfattelsen af et fænomen som energiforbrug og energibesparelser. I min empiriske analyse har jeg således kunnet identificere forskelle i holdninger til energiafgifter, som kan forklares med forskellige positioner i det sociale rum. Hos en familie fra den dominerende klasse var der en stor forståelse for øgede afgifter som virkemiddel, hvis man ønsker at opnå energibesparelser eller begrænsninger i transporten. Derimod mødte jeg stor modstand mod grønne afgifter hos familier fra den dominerede klasse. Der er samtidig tale om familier,

som har et relativt lavt energiforbrug, og det viser, at man ikke kan slutte, at personer med en sparsommelig anvendelse af energi har et positivt syn på energi- og miljøpolitiske virkemidler som afgifter. De føler sig straffet og mener, at man i stedet skulle bruge information. Det er vigtigt at være opmærksom på denne modstand i den politiske proces omkring energi- og miljøpolitiske virkemidler.

For det andet er det relevant at se på, hvordan strukturerne og hierarkiet i det sociale rum genskabes i det fysiske rum. Bourdieu har i artiklen "Et steds betydning" (1996:149-58) analyseret sammenhængen og vist, hvorledes opfattelsen af bestemte steder er socialt konstrueret. I et hierarkisk samfund vil alle rum være hierarkiske og udtrykke eksisterende hierarkier og social afstande. En aktørs position i det sociale rum kommer således til udtryk i det sted i det fysiske rum, hvor denne aktør er placeret. Men hierarkiet og afstandene omdannes og tilsløres, fordi en varig indskrivning af sociale realiteter i den naturlige verden bevirker, at fænomenerne opfattes om naturlige. I Københavnsområdet betyder det, at det opleves som naturligt, at borgerskabet er bosat oppe langs kysten nord for København, mens de mindre privilegerede er bosat langs kysten syd for København, f.eks. i Brøndby Strand eller Ishøj. Forskellige områders værdi defineres efter fordelingen af aktører og fordelingen af goder, og i polerne ses områder med høj koncentration af positive eller negative (stigmatiserende) kendetegn. Set i relation til en analyse af energiforbrug kan det forklare, hvorfor folk oplever at høre til bestemte steder i den sociale geografi, og vælger at bosætte sig der, uanset det transportbehov, det giver anledning til.

En væsentlig del af kampen om lokaliteter er også kampen på fysiske afstande, hvilket manifesterer sig på to måder; den kan for det første måles i tid, idet

mobilitet kan tage kortere eller længere tid afhængigt af adgangen til private eller offentlige transportmidler. Derfor medfører den magt, som kapital i forskellige former giver over rummet, også forskellig magt til at tilegne sig og indtage det fysiske rum. Det fører til også en magt over tiden. For det andet kan udbyttet af rummet også være det at optage plads. Det at eje et stort fysisk rum (store haver, store lejligheder etc.) er en måde at holde social afstand. Besiddelse forskelle med hensyn til, om man bor i hus eller lejlighed, i boligens størrelse, samt hvor man geografisk bosætter sig.

Som omtalt er det klassifikationsskema, som er et væsentligt element ved habitus, og hvorved vi klassificerer os selv og andre, en central del af livsstilsbegrebet. Der er imidlertid tale om praktisk beherskelse, ikke diskursiv. Det betød i min undersøgelse metodologiske vanskeligheder med at få udsagn, som kan belyse livsstilens betydning, her i sammenhæng med bolig. Men netop omkring boliger kom klassifikationsmekanismerne tydeligt til udtryk. Alle tilkendegav stærke præferencer omkring hvor de hhv. ønskede og ikke ønskede at bo, og det var helt tydeligt, at bestemte geografiske områder tilskrives bestemte sociale klasser, som man enten distancerer sig fra, eller føler tilhør til.

Livsstil

Så er vi endelig fremme ved præsentationens egentlige genstand, livsstilsbegrebet. Habitus er formlen, som skaber den systematik i perceptioner og praktiker, som skaber livsstil. De symbolske kampe om positionerne i det sociale rum udspiller sig også på forbrug, og en række konsumptionsfelter har tilknytning til livsstilen, så forudsætningen for at forstå livsstil med Bourdieus optik er knyttet til de ovennævnte begreber.

To egenskaber ved habitus kommer

til udtryk i livsstilen. For det første evnen til at frembringe praktiker og arbejde, som kan klassificeres, for det anden evnen til at adskille og værdsætte egne og andre agents praktiker og det produkt, som kommer ud af det - smag. Livsstile er således de systematiske produkter af habitus. Det skyldes, at habitus genererer og forener praktiker og perceptioner, hvorved der opstår en systematik i de ting og personer, man omgiver sig med, og de aktiviteter, man udfører. Det gælder alt fra huse, møbler, malerier, bøger, biler, tøj til sportsaktiviteter, underholdning m.m.

Livsstil er tæt knyttet til smag, som er en tilbøjelighed og evne til materielt eller symbolsk at værdsætte en given klasse af klassificerede eller klassificerende genstande eller praktiker. Om man kan lide det ene eller det andet er et resultat af de objektive vilkår, man er opvokset under og lever i i dag. Det betyder, at smag er forskellig afhængigt af positionen i det sociale rum, og at man kan etablere nogle smagsuniverser imellem de to poler, som har været omtalt tidligere; friheden og nøjsomheden. Smag er en praktisk operator, som kan forvandle ting og praktiker til distinkte tegn, som aflæses i den sociale verden. Gennem sådanne tegn giver man symbolsk udtryk for sit klassetilørsforhold - smag klassificerer og klassificerer den, som klassificerer. Almindelige valg i hverdagen, som af en selv og omgivelserne tages som udtryk for smag - møbler, tøj, madlavning, personlig fremtoning, afslører dybt forankrede og langstrakte dispositioner, genereret af habitus. Det betyder også, at forbrug ikke er en simpel funktion af indtægt, men afspejler tidligere erfaringer med levevilkår, som ligger dybt i en. Livsstil kan således ses som tegnsystemer, som er socialt betingede, og den sociale fornemmelse for, hvor man hører til og hvor man ikke hører til, både hvad angår personer og ting, er vejledt af tegnsy-

stemer. Klassifikationen og læsningen af tegn foregår som en ubevidst proces, og kan sjældent redegøres for diskursivt, hvilket i en empirisk undersøgelse giver svære metodiske problemer, som jeg kommer tilbage til. Den ubevidste registrering er grundlaget for antipatier eller sympatier. Der sker en ubevidst dechiffrering af ekspressive træk, og smag er således det, der bringer folk og ting sammen. Gennem sin smag og dermed livsstil sender en person bevidst eller ubevidst utallige informationer, som aflæses af andre. Smag fungerer som en slags social orientering, en fornemmelse for ens plads i det sociale rum. Og den guider indehaverne af en given position mod de sociale positioner, der er passende for dem, og mod de ting og praktiker, der passer sig for indehaverne af den position.

Man kan kun konstruere en livsstil i relation til en anden, som er dens objektive og subjektive negation (Bourdieu 1984:193). Polerne i dannelsen af livsstil er nødvendighed og luksus. Knapheden i nødvendigheden smag betyder, at der bliver lagt vægt på indhold f.eks. tung og mættende kost, eller konventionelt dyrkede gulerødder i stedet for økologiske, for kan man være sikker på at man ikke bliver snydt? (Kuehn 1999). I frihedens smag bliver der lagt vægt på formen, dvs. hvordan maden præsenteres, serveres spises, eller om det er økologiske varer for at blive i et tilsvarende eksempel. Som nævnt er klassifikationssystemet kun delvist bevidst, men i takt med at man rykker op i det sociale hierarki, bliver livsstil i stigende grad til et spørgsmål om det, Weber kalder "stilisering af livet". Det vil sige, at form er vigtigere end funktion.

Smag er aldrig blot uskyldig, men udtryk for vedholdende livsstilskampe mellem klasser/klasserfraktioner. De dominerende søger det distinkte, der kan markere deres sociale afstand, og de sociale

klasser eller fraktioner lige under dem er præget af prætentionen om at komme til at ligne. Det er dialektikken mellem prætention og distinktion, der giver brændstof til uophørlige forandringer af smag (Bourdieu 1984:179). Ethvert niveau i fordelingshierarkiet fungerer på den måde, at det, som opfattes som sjælden, uopnåelig luksus eller som absurd fantasi af dem på et lavere niveau, bliver banalt og almindeligt, når der kommer nye, sjældne og mere distinkte ting eller praktiker frem. De dominerende klassefraktioners fornemmelse for gode investeringer, som giver social distinktion, dikterer en tilbagetrækning fra det, der er forældet og devalueret, fordi for mange har fået adgang til det. Det betyder en uophørlig bevægelse henimod nyere genstande, praktiker eller steder i en endeløs jagt efter det nye og særlige. Det fungerer inden for alle områder; sport, madlavning, feriesteder, restauranter, tøj, boligindretning m.m.

På den måde bliver livsstil naturligvis tæt forbundet med konsumptionsfeltet. Bourdieu siger om tendensen inden for forbrug, at udviklingen i økonomien går i retning af en ny logik, der bygger på en hedonistisk moral omkring forbrug. Forudsætningen er en social verden, hvor folk i lige så høj grad vurderes og dømmes på deres forbrugskapacitet, levestandard og livsstil som på deres kapacitet i produktionen (Bourdieu 1984:310).

Livsstil og energiforbrug

Som argumenteret for ovenfor kan habitus give anledning til en sparsommelig omgang med energien og andre ressourcer på visse områder af hverdagslivet, men der er også noget som trækker i den anden retning, hvilket også dokumenteres af opgørelser af stigningen i energiforbruget i husholdninger i specielt efterkrigsperioden⁴. Den modsatrettede tendens kan analyseres ud fra livsstilsbegrebet. Den symbolske kamp mellem grup-

per og fraktioner i det sociale rum, som udspilles på livsstile, giver nogle generelle vilkår for denne udvikling i energiforbruget.

Konkurrencens logik er, at goder og praktikers værdi som social distinktionskaber forringes og devalueres, når for mange får adgang til dem, og de dominerende må søge mod nye, sjældne forbrug. Samtidigt betyder den generelle anerkendelse af det efterstræbelsesværdige i det, de dominerende definerer som rigtigt og efterstræbelsesværdigt, at øvrige grupper stræber efter at komme til at eje og gøre de samme ting. Dermed er forudsætnin-gerne skabt for en uophorlig jagt på nye og skiftende forbrug, hvilket naturligvis har et både direkte og indirekte energiforbrug til følge. Det direkte ligger i boligerne, de energiforbrugende apparater, transporten til hverdag, fritid og ferier, og det indirekte ligger i produktionen, transporten og bortscaffelsen af f.eks. møbler, tøj og ikke mindst mad.

Efterkrigsperioden er kendetegnet ved en markant velstandsstigning, som har gjort det muligt for langt de fleste i dagens danske samfund at deltage i den symbolske konkurrence på forbrug og praktiker. Det gælder også de tre forbrugsområder, jeg har analyseret; egen bolig, bil og ferierejser. Pointen ud fra en analyse med Bourdieus begreber er, at ejerboligen, egen bil og rejsen i forbindelse med ferier er generelt anerkendt som efterstræbelsesværdige goder. De objektive begrænsninger som forskelle i eksistensvilkår sætter for forskellige gruppers mulighed for at opnå goderne, samt de forskellige smagskulturer og dermed livsstile som såvel den objektive som den subjektive dimension i habitus giver anledning til, betyder, at der er forskelle i, hvad man synes om, og hvad man har råd til.

Hvad angår ejerboligen, findes der i Danmark i dag 1,4 mio. af slagsen. Der

er imidlertid socialt bestemte forskelle i, hvor stor den er, og hvor den ligger, hvilket betyder noget for boligens energiforbrug samt det medfølgende energiforbrug til transport. Den subjektive dimension ved habitus og dermed livsstil kommer frem i spørgsmålet om, hvor man oplever at høre hjemme i den sociale geografi og dermed hvor man ønsker at bosætte sig. Endnu en gang peger den dobbeltfokuserede analyse på de objektive begrænsninger, som findes formidlet i den subjektive oplevelse og tolkning af verden. En af de familier, jeg har interviewet tilkendegiver således, at de tidligere boede på Osterbro, og brød sig ikke om det, for der var folk så snobbede. En anden familie drømmer om et hus på Strandvejen, hvis de skulle vinde i Lotto, men på den anden side skal der også være legekammerater til børnene, så de forkastede drømmen. De forskellige økonomiske vilkår for at opnå den eftertragtede ejerbolig illustreres med en familie, der har råd til at bosætte sig i den historiske charme op ad Strandvejen med deraf følgende mindre transportbehov og beherskelse af tiden, mens en anden måtte købe hus langt fra København for overhovedet at få råd, og dermed fik et stort transportbehov og en stram tidsstruktur i hverdagen.

Som omtalt er klassifikationssystemet en praktisk beherskelse, som er svær at få diskursive udsagn om. Men fornemmelsen for egen og andres placering i det sociale rum kommer tydeligt til udtryk, når det drejer sig om spørgsmålet om, hvor folk ønsker og specielt ikke ønsker at bo. Afgrænsning er måske lige så vigtig som tilhør. Set i relation til energiforbrug og fysisk planlægning i øvrigt betyder det, at man kan opfordre nok så meget til at bosætte sig hensigtsmæssigt ud fra et hensyn til at mindske energiforbruget eller andre planlægningshensyn, men folk oplever at høre til bestemte ste-

der, og i det omfang de har økonomisk mulighed for det, foretager de deres valg herudfra.

Bilen er et andet gode, som er genstand i den symbolske livsstilskamp, og som har betydning for energiforbruget. Bilen er ligeledes blevet almindelig tilgængelig i dag, og den sociale distinktion hentes i bilmærke og evt i det at have flere biler. Bilen får større og større udbredelse i fritiden og kan dermed også ses som et middel til at foretage nogle aktiviteter, som til dels indgår i livsstilskampen. Bilens energiforbrug blev ikke forbundet med besparelser af nogle af de familier, jeg interviewede, og der ligger for mig at se en stor samfundsmæssig udfordring i at etablere en forståelse af nødvendigheden af at begrænse bilismen af hensyn til udledningen af CO₂.

Det samme gør sig gældende for ferierejser, som også er blevet et anerkendt, efterstræbelsesværdigt gode, og hvor den årlige flyrejse heller ikke forbindes med energiforbrug. Urry (1988) påpeger, at det at tage på ferie er blevet en del af de fleste vestlige menneskers måde at organisere deres tid over året. Hvis man har mere end et par dage fri, vil "normale" voksne rejse. Det at blive hjemme er genstand for medlidenhed, og det at rejse væk mindst en gang om året er blevet en del af den moderne erfaring. Det bliver i stigende grad vigtigt, hvordan og hvorhen man rejser, hvis man vil opnå social distinktion. Polerne er "masseturisme" og den individuelt tilrettelagte rejse, der helst skal gå til nye, jomfruelige områder, og hvor den sociale distinktion ikke mindst opnås gennem at kunne berette om sine oplevelser, når man kommer hjem (Errington & Gewertz 1989). Forskelle i økonomiske muligheder, men i lige så høj grad den subjektive dimension, som ligger i forskellige smagskulturer, ses i ønskerne om hvorhen og hvordan man rejser. Desværre er mit empiriske materiale

for begrænset til at belyse de smagsforskelle og den symbolske konkurrence, som eksisterer mht. feriemål og måder at rejse på og hvor de dominerende grupper er førende i udforskningen af de jomfruelige og eksotiske destinationer i verden. Mekanismen kan imidlertid iagttages i forskelle mellem forskellige rejseureauer (med Albatros og Larsen rejser som to poler) samt i den hurtige efterligning i rejsemål (Thailand, Vietnam m.m.).

Handlingsforståelse

Som det er fremgået, hænger livsstilsbegrebet med de tilhørende begreber tæt sammen med en forståelse af praktik som noget i hovedsagen forbevidst og prædiskursivt. I stedet for at se normer, værdier eller rationalitet som styrende for adfærd, er der tale om en kropsorienteret handlingsforståelse (Prieur 1998). Det giver som det også er fremkommet i præsentationen af habitusbegrebet nogle særlige og vanskelige vilkår for ændringer i livsstil i retning af begrænsninger af energiforbruget. Med et analytisk udgangspunkt hos Bourdieu kommer man frem til, at det i hver fald ikke er noget som gøres enkelt med information. Der til kommer de epistemologiske udfordringer, en sådan handlingsforståelse giver. Bourdieu (1990) siger herom, at det er vanskeligt at teoretisere over praktik, idet der er en tendens til at sammenblende aktorens synsvinkel med betragterens synsvinkel. Alene det at søge svar på betragterens spørgsmål til det, han ser, peger på kernen i problemstillingen. Praktik stiller nemlig aldrig spørgsmål til det, den gør, fordi selve logikken i praktik er, at handling blot udføres, uden at der stilles spørgsmål til den. Agenten har ikke bedre forudsætninger end observatoren for at opfatte, hvad der egentlig styrer hans praktik og at bringe den ind i en diskurs. Efter Bourdieus mening er der al mulig grund til at antage, at så snart

agenten reflekterer over sin praktik og tager en quasi-teoretisk tilgang til sig, mister agenten enhver chance for at udtrykke sandheden om sin praktik og specielt sandheden om den praktiske relation til praktik.

Når livsstil og energiforbrug forstås ud fra Bourdieus optik, bliver det således en metodisk udfordring at tolke de udsagn, som fremkommer. Man kan ikke gå ud fra, at de udsagn, interviewpersonerne kommer med, svarer til den faktiske praktik. Der vil dels være tale om efterrationaliseringer af noget, som for de fleste ikke er genstand for refleksion, dels kan der være tale om intervieweffekt, hvor interviewpersonen giver de officielle redegørelser, ud fra hvad forskeren forventes at ville høre. Williams (1995) påpeger, at denne understregning af "praktisk logik" har vigtige implikationer for udførelsen af sociologisk forskning. En strategi, der har til hensigt at få folk til at redegøre for og forklare deres adfærd (praktik), er ikke bare malplaceret, men sandsynligvis reproducerer den et vildledende billede. Når det antages, at en væsentlig del af praktiken er ubevidst, og at en stor del af det sociale liv tages for givet af agenterne, er det at bede informanterne om for meget, hvis de skal forklare de principper, som strukturerer deres handlinger. Det, forskeren opnår, er de "officielle redegørelser" eller diskurser om praktiken, hvor informanterne har en tendens til at beskrive, hvad der burde ske, bla. ud fra deres kendskab til området fra offentlige kampagner. Jeg har i min analyse søgt at løse denne metodiske problemstilling ved at analysere udsagnene som selvfrestillinger, samt at analysere interviewene ud fra de teoretisk konstruerede begreber, som netop bryder med hverdagslivets forståelser af det selvindlysende og naturlige i energiforbruget. Denne analysemetode peger dog også på problemerne i den dobbeltfoku-

serede analyse, hvilket jeg skal vende tilbage til i konklusionen.

Dertil kommer, at det er vanskeligt at få udsagn om livsstil i en kvalitativ undersøgelse, netop fordi klassifikationssystemerne fungerer for-bevidst og præ-diskursivt. Hvad angår bestemmelsen af forskellige livsstile gør Bourdieu brug af en stor indirekte spørgeramme (Bourdieu 1984), som er vanskelig at efterfølge i en kvalitativ undersøgelse. Derfor har jeg måttet nøjes med at følge en teoretisk opdeling af livsstile efter klasseopdelingen (arbejderklassen, småborgerskabet og borgerskabet). Det betyder, at jeg ikke har identificeret et givent antal forskellige livsstile, men holdt mig til hovedforskelle, og i øvrigt lagt den analytiske vægt på nogle generelle sociale mekanismer og processer ved livsstil.

Konklusion

En livsstilsanalyse med udgangspunkt i Bourdieus begrebsapparat bidrager med nye indsigter til forståelse af livsstil. For det første det forhold, at der er nogle generelle sociale processer, som påvirker konstruktionen af livsstile og de konkrete udtryk, de får i en given social, kulturel og historisk kontekst. Forskelle i livsstil kan ud fra et objektivt perspektiv føres tilbage til grundlæggende magt- og dominansstrukturer i samfundet og dermed til de grundlæggende differentieringsprincipper i moderne samfund; økonomisk og kulturel kapital.

For det andet kommer der fokus på træghed i stedet for foranderlighed, som er et udbredt træk ved mange andre livsstilstilgange. Foranderligheden findes i forbrugsvaner, men kun i begrænset omfang i de grundlæggende strukturer, som styrer dem. Det betyder til gengæld, at det bliver vanskeligt at få øje på de umiddelbare forandringer i livsstil, som er et implicit mål i mange livsstilsanalyser inden for forskellige områder.

For det tredje rettes der opmærksomhed på det forhold, at livsstil i høj grad er bestemt af "praktisk bevidsthed" i stedet for bevidste valg. Et forhold som også er med til at sætte spørgsmålstegn ved foranderligheden. Der er alt i alt tale om nogle vægtige indsigter i komplekse sociale processer og grundlæggende samfundsmæssige strukturer, og indsigterne kan bidrage til en problematisering af de letkøbte løsninger, som findes i mange livsstilsanalyser. Indsigterne kan også bidrage til at sætte noget mere fokus på grundlæggende strukturelle forhold, som leder i en given samfundsmæssig retning, det være sig inden for miljø, energi, sundhed m.m., og lette presset fra individets ansvar. Det er efter min mening en vigtig sociologisk problematisering af det der ellers fremtræder som tilsyneladende og selvindlysende sammenhænge.

Hvad angår den specifikke analyse af sammenhængen mellem livsstil og energiforbrug bidrager analysen til at forstå energiforbrug i krydsfeltet mellem objektive strukturer og subjektive meningssystemer. Eller sagt på en anden måde - det bliver muligt både at forstå energiforbrug som konsekvens af både materielle eksistensvilkår og individers opfattelse af og efterstræbelse af det gode liv. Energiforbrug er i høj grad bestemt af økonomiske vilkår, hvilket også opgørelser fra Arbejderbevægelsens Erhvervsråd (1995) påpeger. Folk med høje indtægter har som klar tendens også et højere energiforbrug end lavere indkomstgrupper, uanset gode intentioner og holdninger til miljø. De har større boliger, flere husholdningsapparater m.m., en eller flere biler og endelig og ikke mindst rejser de mere. Man kan således på et overordnet niveau identificere nogle livstile, som har et forskelligt energiforbrug, fordi der er objektivt forskellige muligheder for at erhverve og forbruge goder og udføre praktiker, som har et energiforbrug som

konsekvens. Der er imidlertid ikke tale om en simpel funktion mellem indtægt og forbrug. Opfattelserne af det gode liv er forskellige og dermed spiller de subjektive tolkninger og meningsstrukturer en central rolle for energiforbruget. Sådanne forskelle mellem fraktioner ville være mulige at søge at eftervise i en kvantitativ undersøgelse. Det subjektive perspektiv betyder også, at den modsætning og flertydighed, som ses udefra, når man betragter handlinger eller begrundelser for visse handlinger, bliver forklarlige. Ikke mindst habitusbegrebet giver mulighed for at forstå en tilsyneladende irrationel tilgang til og forståelse af energiforbrug som f.eks. noget dyrt eller fragmentarisk; man sparer af økonomiske grunde, eller man slukker lyset, men skænker ikke benzinforbruget en tanke. Habitusbegrebet bidrager ligeledes til en understregning af, at energiforbrug generelt ikke spiller nogen central rolle i hverdagslivet, men er præget af vaner.

Der er imidlertid også vanskeligheder forbundet med at anvende Bourdieus begrebsapparat til en livsstilsanalyse. Understregningen af træghed og inerti i det sociale liv er således et tveægget sværd, hvor den negative side af det er, at analysen i høj grad kommer til at fremstå som præget af stasis. En af årsagerne til dette ligger netop i den dobbeltfokuserede analyse. Bourdieus ambition om, at der i den sociologiske analyse skal ske et epistemologisk brud med dagligdagens forestillinger og billeder, det som han også kalder "spontan sociologiske forståelser", betyder, at det objektivistiske perspektiv har forrang i forståelsen frem for det subjektivistiske. Man kan således diskutere om Bourdieus erklærede mål om at overskride dikotomien mellem objektivisme og subjektivisme, uden at miste de indsigter der ligger i begge positioner, lykkes bedre for så vidt angår bruddet med objektivismen end bruddet med

subjektivismen. De objektive strukturers forrang betyder, at det er vanskeligt at få øje på kilderne til sociale forandringer og politiske projekter (Garnham 1993). Et andet metodologisk problem er, at analysen kan have en tendens til at gå i ring og det er vanskeligt at få øje på indre modsætninger, fordi den objektivistiske tilgang og de videnskabeligt konstruerede begreber har forrang frem for subjekternes tolkninger af den sociale verden. Disse vanskeligheder ligger også i min analyse, og er genstand for videre teoretiske og metodiske overvejelser. En løsning kan være at inddrage feltbegrebet mere og analysere de symbolske kampe inden for de givne felter, således at man får øje på spændingerne og positioner, som udfordrer det herskende verdensbillede.

Noter

1. Artiklen bygger på forfatterens ph.d.-afhandling: *Livsstilens betydning for energiforbruget*. Kuehn 1999.
2. For en uddybning af kritikken og en gennemgang af udvalgte energiundersøgelser se kapitel 3: „Præsentation af skandinaviske undersøgelser af livsstil og energiforbrug“, i afhandlingen.
3. Et andet dansk eksempel på en Bourdieubaseret livsstilsanalyse er Dahl 1997.
4. En gennemgang af udviklingen i energiforbruget i en række vestlige lande og Danmark findes i kapitel 2 "Signalement af den vestlige livsstil" i ph.d.-afhandlingen.

Litteratur

Arbejderbevægelsens Erhvervsråd 1995: *Grøn Vækst*.

Beck, Ulrich 1992 [1986]: *Risk Society. Towards a New Modernity*. Sage, London.

Beck, Ulrich 1997: *The Reinvention of Politics. Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Polity Press, Cambridge.

Berge, Guro & Tori Nondal 1994: *Livsstil som barriere. Holdninger til bil og kollek-*

tivtransport blant bilbrukere i Oslo og Akershus. Transportøkonomisk Institut, TOI rapport 267/1994.

Bourdieu, Pierre 1984: *Distinction. A Social Critique of the Judgement of Taste*. Polity Press, Cambridge.

Bourdieu, Pierre 1985: "The Social Space and the Genesis of Groups", in *Theory and Society* 14 1985:723-744.

Bourdieu, Pierre 1987: "What Makes a Social Class? On the Theoretical and Practical Existence of Groups", in *Berkeley Journal of Sociology: A Critical Review*, Vol. 32:1-17, 1987.

Bourdieu, Pierre 1989: "Social Space and Symbolic Power", in *Sociological Theory*, Vol. 7, No.1:14-25, 1989.

Bourdieu, Pierre 1990: *The Logic of Practice*. Stanford University Press: Stanford.

Bourdieu, Pierre 1995: *Distinksjonen. En sociologisk kritik af dømmekraften*. Pax Forlag, Oslo.

Bourdieu, Pierre 1996: *Symbolisk makt*. Pax Forlag, Oslo.

Bourdieu, Pierre & Löic J.D. Wacquant 1992: *An Invitation to Reflexive Sociology*. The University of Chicago Press, Chicago.

Crompton, Mary 1993: *Class and Stratification. An Introduction to Current Debates*. Polity Press, Cambridge.

Dahl, Henrik 1997: *Hvis din nabo var en bil. En bog om livsstil*. Akademisk Forlag, København.

Errington, Frederick & Deborah Gewertz 1989: "Tourism and Anthropology in a Postmodern World", in *Oceania*, 60: 37-54, 1989.

Featherstone, Mike 1991: *Consumer Culture & Postmodernism*. Sage, London.

Garnham, Nicholas 1993: "Bourdieu, the Cultural Arbitrary, and Television", in Calhoun, Craig, LiPuma, Edward & Postone, Moishe (ed); *Bourdieu. Critical Perspectives*. Polity Press, Cambridge.

- Giddens, Anthony 1994: *Modernitetens konsekvenser*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Giddens, Anthony 1996: *Modernitet og selvidentitet: selvet og samfundet under sen-moderniteten*. Hans Reitzels Forlag, København.
- Hallin, Per Olof 1996: "Miljöforskning och det problematiska livsstilsbegreppet", i Lundgren, Lars J. (red.); *Livsstil och miljö. Fråga, forska, förändra*. Naturvårdsverket Förlag, Stockholm.
- Jenkins, Richard 1992: *Pierre Bourdieu*, Routledge, London.
- Jensen, Mette 1997: ALTRANS. *Benzin i blodet*. Kvalitativ del. Faglig rapport fra DMU, nr 191, 1997.
- Johansson, Thomas & Fredrik Miegel 1992: *Do the Right Thing. Lifestyle and Identity in Contemporary Youth Culture*. Lunds Universitet.
- Kuehn, Susanne 1999: *Livsstilens betydning for energiforbruget*. Ph.d.-afhandling nr. 6, Sociologisk Institut, Københavns Universitet.
- Lidskog, Rolf, Eva Sandstedt & Göran Sundqvist 1997: *Samhälle, risk och miljö*. Studentlitteratur, Lund.
- Lindén, Anna-Lisa 1994: "Två perspektiv på livsstil och miljöhandling", i Rolén, Mats (red.) (1994): *Forskning om livsstil och miljö*. Forskningsrådsnämnden, rapport 94:6.
- Miegel, Fredrik 1990: *Om värden och livsstilar*. Lunds Universitet, Sociologiska Institutionen, Projekt LOM.
- Mitchell, Arnold 1983: *The Nine American Lifestyles*. Macmillan, New York.
- Olsson, Britt-Mari, Chatrine Wiberg & Lars-Erik Wolvén 1991: *Att spara energi- om energikaraktärer och marknadssegmentering*. Högskolan i Östersund, Rapport 1991:2.
- Parkin, Frank 1982: *Max Weber*. Routledge, London.
- Pedersen, Holm Lene & Eva Broegaard 1997: *Husholdningers elforbrug - en analyse af attituder og adfærd på energi- og miljøområdet*. AKF rapport, København 1997.
- Prieur, Annick 1998: "Forholdet mellem kjønn och klasse med utgangspunkt i Bourdieus sociologi", kommende artikel i *Sociologisk Tidsskrift*.
- Simmel, Georg 1908/1991: "The Problem of Style", in *Theory, Culture & Society*, Vol. 8, No. 3:63-71, 1991.
- Turner, Bryan S. 1988: *Status*. Open University Press, Bristol.
- Urry, John 1988: "Cultural Change and Contemporary Holiday-making", in *Theory, Culture & Society*, Vol.5, No. 1:35-56, 1988.
- Veblen, Thorstein 1899/1953: *The Theory of the Leisure Class*. New American Library, New York.
- Weber, Max 1946: "Class, Status, Party", i Gerth, H. H. & Mills, C. Wright; *From Max Weber: Essays in Sociology*. Oxford University Press, New York.
- Williams, Simon J. 1995: "Theorising class, health and lifestyles: can Bourdieu help us?", in *Sociology of Health and Illness. A Journal of Medical Sociology*, Vol. 17, No. 5:577-604, 1995.